

مؤلفه‌های اخلاقی - اسلامی برای گذار به دانشگاه نسل سوم تحلیل محتوای بیانات رهبر انقلاب

نادر نادری^۱
وجه‌الله قربانی‌زاده^۲
محمد امینی^۳

چکیده

هدف: این مقاله درصدد بود تا ویژگی‌ها و شرایط اخلاقی لازم برای دانشگاه را هنگام گذار به دانشگاه نسل سوم، از دیدگاه رهبر انقلاب استنباط کند. **روش:** مقاله حاضر، حاصل پژوهشی است که از نظر هدف، بنیادین؛ از نظر ماهیت داده، کیفی و از نظر روش، تحلیل محتوای کیفی بود. جامعه مورد مطالعه عبارت است از کلیه سخنان رهبر انقلاب، از ابتدای تصدی مقام رهبری تا سال 1398. **یافته‌ها:** اخلاق به عنوان یکی از الزامات دانشگاه نسل جدید در کشور ایران، در بر دارنده این زیرمفوله‌هاست: نیک‌سرشتی در نیت و رفتار، وحدت و یگانگی نیروهای انسانی، مقابله با ابتدال، محبت و صمیمیت بین نیروها، فداکاری و گذشت در مسیر پیشرفت کشور، تحمل و مدارا هنگام اختلاف نظر، نظم و انضباط در امور، حسن ظن به نتیجه تلاشها، نقدپذیری، میانه‌روی، تواضع، دوری از تظاهر، وقت‌شناسی در کارها. **نتیجه‌گیری:** مؤلفه‌های اخلاقی می‌توانند به طور مستقیم یا غیر مستقیم در تحقق آنچه امروز دانشگاه نسل سوم می‌نامیم و نیز در تعالی همه‌جانبه آن نقش ایفا کنند.

واژگان کلیدی: دانشگاه نسل سوم، دانشگاه کارآفرین، اخلاق، اخلاق اسلامی.

دریافت مقاله: 98/03/01؛ تصویب نهایی: 98/07/17.

1. دکتری مدیریت آموزشی، استادیار گروه مدیریت و کارآفرینی، دانشکده علوم اجتماعی، دانشگاه رازی
2. دکتری مدیریت سیستم‌ها، دانشیار گروه مدیریت دولتی، دانشکده مدیریت و حسابداری، دانشگاه علامه طباطبائی.
3. دانشجوی دکتری کارآفرینی، دانشگاه رازی (نویسنده مسئول) / نشانی: کرمانشاه، بلوار آیه‌الله طالقانی، دانشکده علوم اجتماعی دانشگاه رازی / نعلبر:
Email: Amini.sajad@ymail.com / 08338362471

الف) مقدمه

پیشرفت جهشی یک کشور، مستلزم حرکت جدی و گسترده در کار و کارآفرینی با جلوداری دانشگاههای آن کشور است (خامنه‌ای، در دیدار جمعی از کارآفرینان سراسر کشور، 1389/6/16). از این رو، کارآفرین شدن دانشگاهها با عنوان دانشگاه نسل سوم، دومین انقلاب در مأموریت دانشگاهها به شمار می‌رود؛ زیرا تجربه موفقیت‌آمیز بیشتر کشورهای پیشرفته در عبور از بحرانهای اقتصادی به واسطه کارآفرینی، موجب شد تا سایر کشورها نیز برای کارآفرینی اهمیت خاصی قائل شوند. این مهم بیش از هر چیز، در حیطه آموزش تأثیر گذاشت و تغییراتی را در راهبردها، اهداف نظام آموزشی، روشها و موضوعات آموزشی به وجود آورد و به تدریج دانشگاهها تغییر نقش دادند و به سوی کارآفرینی روی آوردند (کردناج و همکاران، 1391: 48). این تغییرات حاکی از نشانه‌ها یا ضرورت گذار به نسل جدیدی از دانشگاه است و چون دانشگاه در یک کشور دینی نمی‌تواند یا نباید تولید و انتقال دانش را تهی از بنیان ایدئولوژیک و برهنه از پوشش اخلاق انجام دهد، لذا این گذار باید به گونه‌ای رخ دهد که متضمن التزامات اخلاقی و واجد ثمرات این التزام باشد.

بر این اساس، یکی از کارکردهای دانشگاه این است که کارآفرینی را با رویکردی همه‌جانبه به گونه‌ای در جامعه ترویج کند که عوامل اخلاقی و فرهنگی برای تقویت رفتار کارآفرینانه نیز فراهم آید. به همین دلیل، یکی از محورهای ترویج و آموزش کارآفرینی، گنجاندن ارزشهای اخلاقی مرتبط با کارآفرینی و کسب و کار در برنامه‌های آموزشی است؛ زیرا با بهره‌مندی از نظام آموزش و قابلیت‌های هدایتی و انگیزشی موجود در نظام ارزشهای اجتماعی و فرهنگی می‌توان از طریق ارتقای برخی خصایص اخلاقی، در تقویت کارآفرینی بین افراد جامعه مؤثر واقع شد؛ زیرا فرهنگ و اخلاقیات عامل تغییر در جامعه‌اند و کارآفرینی نیز همانند دیگر رفتارهای فردی - اجتماعی، از بُعد فرهنگی و اخلاقی برخوردار است. به دیگر سخن؛ امروزه با پذیرش آرایه‌های جدید توسعه، مانند یکپارچگی (ابعاد مختلف اقتصادی، فرهنگی، اجتماعی و غیره) و درون‌زایی، هر نوع تغییر و تحول توسعه‌گرا از جمله کارآفرینی، می‌بایست با عنایت به ابعاد اخلاقی و معنوی سامان یابد (شریف‌زاده و عبدالله‌زاده، 1395: 95-92). علاوه بر این، شواهد تاریخی حاکی است که کارآفرینی از بستر فرهنگی و اجتماعی برخاسته است؛ آنچنان که برخی اندیشمندان بر این باورند که تکاثر ثروت در مغرب‌زمین و ظهور سرمایه‌داری، پیامد التزام عملی به نظام اخلاقی موجود در مذهب پروتستانیسم بود.

با وجود این قابلیت نافذ و اثربخش در نظام اخلاقی و فرهنگی برای پشتیبانی زندگی اقتصادی (بلنک و مک‌گرن، 1389: 213)، هنوز ما به این نکته کمتر توجه داشته‌ایم که عناصر اخلاقی موجود در فرهنگ، همچون: اعتماد در تعاملات با همکاران، خودکنترلی مبتنی بر خودارزیایی، توازن بین نفع شخصی و منافع فرانسلی جامعه، توازن بین سودگرایی مادی با جنبه‌های معنوی انسانی - اجتماعی در فعالیتهای اقتصادی، پاسخگویی و مسئولیت‌پذیری، رعایت حقوق زیردستان، رعایت ارزشهای نیک همانند نوع‌دوستی، ایثار، و صلح، از

مؤلفه‌های اخلاقی - اسلامی برای گذار به دانشگاه نسل سوم ... 49

جمله شاخصه‌های کارآفرینی و کسب و کار به شمار می‌روند (شریف‌زاده و عبدالله‌زاده، 1395: 109). البته این شاخصها اولاً، محدود به موارد پیش گفته نیستند و ثانیاً، اولویت آنها بسته به اقتضائات موجود در زمینه‌های فرهنگی هر کشور متفاوت است و در عین حال، باید توجه داشت که تأثیر مؤلفه‌های اخلاقی روی رفتارهای کارآفرینانه ممکن است سریع و مستقیم احساس نشود، اما نبود آنها می‌تواند مانع جدی برای تغییر اجتماعی و اقتصادی باشد.

ب) بیان مسئله

فرهنگ با داشتن یک نظام اخلاقی و رفتاری خاص، شخصیت ویژه‌ای را برای جامعه پدید می‌آورد و آن را با برجسبایی همچون: پرتلاشی، آینده‌نگری و ... به دیگر جوامع می‌شناساند. نفوذ تدریجی اما راسخ مؤلفه‌های فرهنگ شامل همه زیرگروه‌های جامعه از جمله دانشگاه و نیز لایه‌های مختلف فعالیت انسانی از جمله کارآفرینی می‌شود؛ همچنان که این مهم یکی از عوامل موفقیت مؤسسه فنی ماساچوست در کارآفرینی دانشگاهی بوده است (صدی و مکاران، 1393: 373). اما ارتباط اخلاقیات موجود در یک فرهنگ با فعالیت‌های کارآفرینانه را در دو مرحله می‌توان مد نظر قرار داد:

1. آموزش: نیاز سیستم آموزش دهنده (دانشگاه) به اخلاقیات مساعد برای تربیت نیروهای کارآفرین؛

2. عمل و بروز فعل کارآفرینانه: نیاز فرد کارآفرین به اخلاقیات حامی کارآفرینی.

با در نظر گرفتن مرحله نخست و نیز لزوم توجه به الزامات نظام اخلاقی هنگام گذار به دانشگاه نسل جدید، بایسته است به این سؤال بپردازیم که مؤلفه‌های اخلاقی دانشگاه اسلامی نسل سوم چیست؟ این مؤلفه‌ها را با چه زیرمؤلفه‌های می‌توان تبیین کرد؟ به دیگر سخن؛ بر اساس اصل تأثیر متقابل حوزه‌های مختلف فرهنگ و اجتماع، فرهنگ کارآفرینی از دیگر حوزه‌های فرهنگ، از جمله: اخلاق و مذهب، ارزشها، عقاید اقتصادی و سیاسی تأثیر می‌پذیرد. از این رو، ریشه‌های ضعف و قوت فرهنگ کارآفرینی را می‌توان در وجود ارزشها و عقایدی جستجو کرد که در فرهنگ و سلسله‌مراتب ارزشها، جایگاهی بنیادی‌تر از خود کار را به خود اختصاص داده‌اند. بر همین اساس، دانشگاه نسل سوم که متولی تربیت نیروی انسانی کارآفرین است، باید از ویژگی‌های مساعد اخلاقی متناسب با بسترهای فرهنگی خود برخوردار باشد. لذا این سؤال مطرح می‌شود که مؤلفه‌های اخلاقی دانشگاه نسل سوم در کشور اسلامی ما، ایران، کدامند؟ به عبارت دیگر؛ چه کمبودهای اخلاقی در مسیر حرکت به سوی دانشگاه کارآفرین ممکن است احساس شود که ما در گذشته نسبت به آن قدری اهمال یا غفلت کرده‌ایم؟ این پژوهش درصدد است با استفاده از تحلیل محتوای کیفی بیانات رهبر انقلاب، این سؤالات را پاسخ دهد.

اگرچه به لزوم پیگیری دانشگاه نسل سوم به طور روزافزونی توجه و اهتمام می‌شود، اما اولاً، در فرایند گذار به سوی چنین دانشگاهی نباید دچار کاستی‌های ناشی از الگوبرداری التقاطی شد؛ همان‌طور که امام(ره) در نتیجه شناخت اهمیت و نقش آموزش عالی و نیز توجه به پیامدهای مهلک دانشگاه‌های استعماری، ما را به ایده «دانشگاه اسلامی» و پردازش و تکمیل آن رهنمون کرد (داوری و سلیمی، 1378: 98). ثانیاً، ضرورت گذار اخلاق‌محور به سوی دانشگاه کارآفرین هنگامی برجسته‌تر می‌شود که بخواهیم الگوی یک دانشگاه موفق را به دیگر جوامع معرفی کنیم؛ با این توضیح که برنامه‌ریزی برای رشد اقتصادی و توسعه کارآفرینی منهای ارزشهای اجتماعی و فرهنگی، به ویژه در صورت پیروی از الگوهای برخاسته از فرهنگ‌های دیگر، به نوعی از خودبیگانگی یا وابستگی فرهنگی منجر می‌شود. این امر در گذشته از طریق ترویج الگوهای کاپیتالیستی غربی در جوامع در حال توسعه توأم با نادیده‌انگاری شالوده‌های معنوی و اخلاقی این جوامع و اتکای صرف به جریان خودکفابندار و از خودبیگانه‌ساز ماشین‌ساز رخ داده است. از این رو، همواره خطر شکست الگوهای توسعه‌ای، از جمله الگوهای توسعه کارآفرینی که بُعد اخلاقی و فرهنگی توسعه را نادیده می‌انگارند، وجود دارد (شریف‌زاده و عبدالله‌زاده، 1395: 99). به علاوه، از جمله وظایف و مأموریت‌های اصلی دانشگاه کارآفرین، همانا آموزش و پرورش دانش‌آموختگانی خلاق، نوآور، پاینده به اصول اخلاقی و پذیرای مسئولیت اجتماعی برای ایجاد و راه‌اندازی کسب‌وکار، تحصیل درآمد و سرمایه‌گذاری برای توسعه کسب‌وکار شمرده شده است (فقیزاده و محمدپور، 1387: 65). بنابراین، بدون رعایت معیارهای اخلاقی، نتیجه و حتی سرعت فعالیتهای کارآفرینانه طبق توقعات ارزشی و انتظارات اجتماعی نخواهد بود.

ج) مرور ادبیات و پیشینه تحقیق

تربیت نیروهای انسانی کارآفرین، هدف دانشگاه‌های نسل سوم یا همان دانشگاه کارآفرین است (ویسما، 2009: 4، 23). دانشگاه از طریق این نیروها می‌تواند در رقابتی شدن اقتصاد کشور و نیز افزایش سرمایه‌های اجتماعی، مؤثر واقع شده و در نهایت، در توسعه اقتصادی مشارکت کند (صمدی و همکاران، 1393: 371). بدون تردید سرمایه اجتماعی، خود معلول سرایت و حکومت اخلاق بر رفتارهای انسانی در دانشگاه است؛ همان‌گونه که از نظر کلارک، دانشگاه کارآفرین به طور فعال در تلاش است که در ترسیم آینده جامعه مفید باشد و این وظیفه مهم بدون داشتن ویژگی‌های اخلاقی در شاکله دانشگاه، شدنی به نظر نمی‌رسد. اسپورن² نیز به طور کلی فرهنگ را از عناصر کلیدی دانشگاه کارآفرین معرفی می‌کند. (بهرام‌چوبین و همکاران، 1395: 696)

1. *Wissema*
2. *Sporn*

مؤلفه‌های اخلاقی - اسلامی برای گذار به دانشگاه نسل سوم ... 51

از سوی دیگر، تبیین الزامات و مؤلفه‌های اخلاقی دانشگاه نسل سوم با عناوین مختلف مورد توجه پژوهشگران و اندیشمندان بوده است؛ برای مثال، منصوریان و فاتح‌راد تأکید می‌کنند که دانشگاه حکمت‌بنیان، پاسخگویی به یکی از نیازهای امروز جامعه اسلامی است (منصوریان و فاتح‌راد، 1392: 43). با توجه به تعابیر ایشان، روشن می‌شود این دانشگاه حکمت‌بنیان، وجه تلاقی و تجمیع دانشگاه اسلامی و دانشگاه نسل سوم است. با وجود چنین پژوهشهایی که مربوط به موضوع و پیشینه عام این تحقیق است، پس از بررسی‌های انجام‌شده، نگارندگان به پژوهشی دست نیافتند که با روش تحلیل محتوای کیفی، مسئله مورد پژوهش این مقاله؛ یعنی تبیین مؤلفه‌ها یا الزامات اخلاقی برای دانشگاه نسل سوم از دیدگاه رهبر انقلاب را بررسی کرده باشد. در ادامه، به پژوهشهای متعددی که حول موضوع و پیشینه عام تحقیق صورت گرفته، اشاره می‌شود.

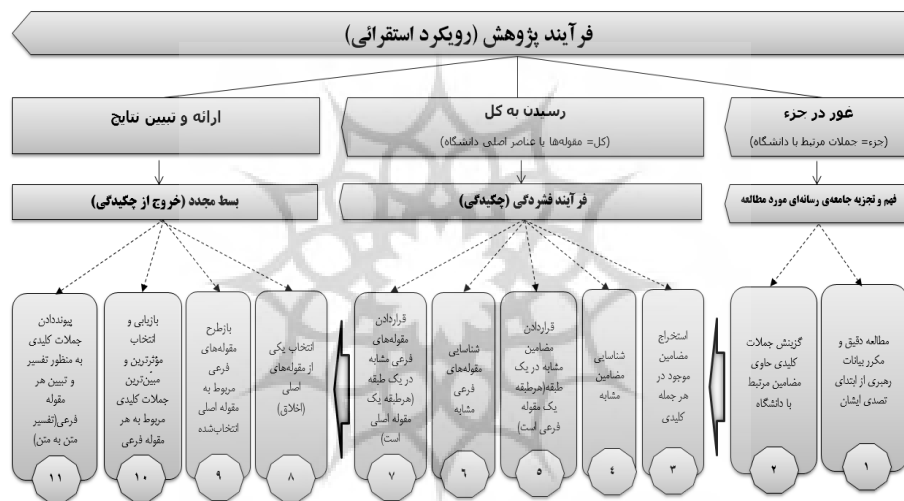
کردنائیچ و همکاران در بررسی ویژگی دانشگاه کارآفرین، به مواردی چون: تعامل مستمر با محیط، چشم‌انداز مشترک، راهبرد، آینده‌نگر و منابع انسانی کارآمد، ساختار کارآفرینانه و استقلال مالی اشاره کردند (کردنائیچ و همکاران، 1391: 51). صمدی و همکاران در ارزیابی دانشگاه مازندران بر اساس شاخصهای دانشگاه کارآفرین، ویژگی‌هایی چون: چشم‌انداز، مأموریت و استراتژی، حاکمیت و اداره دانشگاه، ساختار سازمانی، قدرت نفوذ، مدیریت ذی‌نفعان و ارزشهای جامعه و ... را بررسی کرده‌اند (صمدی و همکاران، 1393: 369). معصوم‌زاده و انصاری نیز عوامل مؤثر در شکل‌گیری دانشگاه کارآفرین را مطالعه کرده، اما به تأثیر اخلاق اشاره‌ای نکرده‌اند (معصوم‌زاده و انصاری، 1388: 5، 10). چوبین و همکاران، با ارزیابی و رتبه‌بندی معیارهای دانشگاه کارآفرین، به معیارهای مربوط به منابع انسانی (با بیشترین امتیاز)، ساختار، عوامل محسوس و نامحسوس اشاره کرده و دانشگاههای استان اصفهان را بر اساس این معیارها بررسی و رتبه‌بندی کردند (چوبین و همکاران، 1395: 696). همچنین مقدسی و همکاران، در بررسی عوامل مؤثر بر کارآفرین شدن دانشگاههای علوم پزشکی، به موارد ذیل اشاره کرده‌اند: کارآفرینی به عنوان اولویت راهبردی، مدیریت، آموزش، منابع مالی، ترویج روحیه و فرهنگ کارآفرینی و ... (مقدسی و همکاران، 1394: 54-56).

با ملاحظه عناوین و نتایج این پژوهشها روشن می‌شود که تا کنون به مسئله پژوهشی این مقاله، اهتمام و توجه درخور نشده است.

(د) روش‌شناسی

از آنجا که تحقق هدف این پژوهش، مقتضای توجه به ظرافتهای متنی و جزئیات مرتبط با موضوع است، ناگزیر باید از روش کیفی استفاده می‌شد که با داشتن چنین قابلیت‌هایی می‌تواند پژوهشگر را به نگاهی نو درباره موضوع نائل کند. اما داده‌های کمی نیز به کار گرفته شد تا تحلیلهای کیفی را تقویت کرده، اعتبار بیشتری به آن ببخشد (استراس و کورین، 1385: 17-19). در واقع؛ بخش کیفی، ما را از وجود و ماهیت (تعریف) مؤلفه‌ها

آگاه می‌کند و بخش کمی، اولویت و جایگاه نسبی هر مؤلفه را تعیین می‌کند. بر همین اساس، پژوهش حاضر با تحلیل محتوای کیفی انجام شد که از مهم‌ترین و پرکاربردترین ابزار تحقیق و شیوه‌ای است برای توصیف محتوای ارتباطات به صورت عینی و منظم و تا حد ممکن کمی (ساروخانی، 1389: 292-291). مرکز ثقل این روش، کدگذاری یا همان تجزیه و تحلیل است که طی آن، داده‌ها خرد، مفهوم‌پردازی و با روشی جدید دوباره به یکدیگر پیوند می‌شوند (استراس و کوربین، 1385: 57). طی این فرایند، جامعه مطالعه با حساسیت نظری، مطالعه و بازخوانی شد. حساسیت نظری نشانگر توجه به ظرافتهای معنایی داده‌ها بوده و شامل این خصوصیات است: استعداد درک، قدرت تجزیه عناصر مربوط از عناصر نامربوط و مهارت در معنادر کردن داده‌ها (همان: 39). در نمودار 1، فرایند تفصیلی تحقیق مربوط به بخش کیفی آمده است.

نمودار 1: فرایند انجام پژوهش (بخش کیفی)

با توجه به نمودار 1، وقتی پدیده‌های خاصی را در داده‌ها به عنوان موضوعات کلی تر مشخص کنیم، آنگاه می‌توانیم مفاهیم را بر محور آنها گروه‌بندی کنیم. این کار تعداد واحدهایی را که باید پردازش شود، کاهش می‌دهد. روند طبقه‌بندی مفاهیمی که به نظر می‌رسد به پدیده‌های مشابه ربط پیدا می‌کند، مقوله‌پردازی نامیده می‌شود (همان: 65). همچنین طی کردن مراحل یک تا هفت، باعث آگاهی بهتر از منظومه نظری موجود در متون شده، به پژوهشگر کمک می‌کند تا با حداقل یک‌سونگاری، ابعاد و ویژگی‌های موضوع را بشناسد و آنها را در جایگاه اولیوی خود توصیف کند.

مؤلفه‌های اخلاقی - اسلامی برای گذار به دانشگاه نسل سوم ... 53

در مرحله 10، ضمن مطالعه دوباره مضامین و خاستگاه آنها (جملات کلیدی)، جملاتی انتخاب شدند که حاوی یک یا چند ملاک ذیل باشند: بیان ماهیت و چیستی مقوله¹، مزایای توجه به آن، آسیبهای عدم توجه به آن، وضعیت موجود یا مطلوب (هدف) آن مقوله، راههای تحقق بخشیدن و موانع پیش روی آن مقوله (و نه لوازم مقوله؛ زیرا مفاهیم موجود در زبان ارتباطی می‌توانند با واسطه یا بی‌واسطه، لازم و ملزوم یکدیگر بوده، به صورت منطقی یا عرفی یکدیگر را در بر داشته باشند. لذا در این مرحله لازم بود با به کارگیری حساسیت نظری، از تداخل توضیحات مقوله‌ها جلوگیری شود تا اصل مانعیت آنها رعایت شود). بدین منظور، ابتدا کلیه مضامین تحت هر مقوله، تک‌به‌تک و به دقت مرور شد و سپس با ردیابی و بازیابی جمله کلیدی مدنظر (از طریق جداول تحلیل محتوا)، عمل انتخاب بر اساس ملاکهای پیش‌گفته انجام یافت. در دو مرحله آخر، سپری کردن یک دوره کوتاه «فراغت از متن»، پس از درگیری نظری و تأمل در جملات، به تجدید قوه شناخت و تحلیل پژوهشگر برای توصیف جامع‌تر مقولات کمک کرد.

جامعه و نمونه مطالعه

یکی از پیش‌فرضهای تحلیل محتوا این است که برای تبیین یک موضوع نباید تنها متونی بررسی شوند که به صراحت به تبیین و توضیح آن موضوع پرداخته‌اند؛ بلکه برخی متون به ظاهر بی‌ارتباط می‌توانند داده‌هایی را به دست دهند که نقش تکمیل‌کننده در تبیین موضوع دارند (نیشه‌یار، 1391: 135). لذا جامعه رسانه‌ای مطالعه‌شده در این تحقیق، کلیه سخنان رهبر انقلاب از ابتدای رهبری ایشان (1368) تا مرداد سال 1398 است. اما چون نمونه در تحلیل محتوای کیفی، معمولاً انتخاب هدفمند مواردی است که پاسخگوی پرسشهای پژوهش‌اند (ایمان و نوشادی، 1390: 22)، لذا سخنانی به عنوان نمونه انتخاب شده که با توجه به مخاطبان آنها، بیشتر به تبیین موضوع می‌پردازند. این نمونه عبارت است از متن کلیه بیانات، نامه‌ها و پیامهایی که رهبری خطاب به اқشار نه‌گانه ذیل ایراد فرموده‌اند: دانشجویان، مسئولان دانشگاهها، اتحادیه‌های انجمن اسلامی دانشجویان، شورای عالی انقلاب فرهنگی، نخبگان استانها، اساتید دانشگاه، جهاد دانشگاهی، نخبگان جوان و نمایندگان رهبری در دانشگاهها. در واقع؛ فرض بر این است که وقتی رهبری خطاب به اқشار دانشگاهی سخنانی را ایراد می‌کنند، می‌توان انتظار داشت که در لایه‌های زیرین این سخنان، ویژگی‌های ناگفته دانشگاه نسل جدید به لحاظ اخلاقی وجود دارد و با تحلیل محتوا می‌توان به آنها دست یافت.

1. از این پس هر جا «مقوله» به طور مطلق گفته شود، منظور مقوله فرعی یا زیرمقوله است.

هـ) یافته‌ها

پس از بررسی جامع و بازخوانی اسناد جامعه مورد مطالعه، حدود 7500 جمله کلیدی از بیانات رهبری گزینش و در مجموع بیش از 13000 مضمون از آنها استخراج شد. رویکرد استقرایی پژوهش؛ یعنی از استخراج مضامین جزئی تا تحصیل مقوله‌های کلی، بیانگر آن است که دانشگاه باید دارای چندین ویژگی اصلی (مقوله اصلی) باشد که در واقع می‌توان آنها را برای دانشگاه نسل سوم در یک کشور اسلامی نیز تعمیم داد. برخی از آنها عبارتند از: آرمان‌گرایی، علم‌افزایی و دانش‌آفرینی، هم‌افزایی و پویایی، نخبه‌پروری و شایسته‌محوری، خودباوری و بلندهمتی. یکی دیگر از مؤلفه‌های اصلی که در این مقاله خواهد آمد، «اخلاق» است که جدول 1، یافته‌های کمی مربوط به آن را نشان می‌دهد.

مؤلفه‌های تحت «اخلاق» از طریق فرایند مقوله‌بندی به دست آمده‌اند. همان‌طور که مراحل یک تا پنج در نمودار 1 نشان می‌دهد، هنگامی که مضامین از جملات کلیدی استخراج شدند، با رعایت تشابه و قرابت مفهومی دسته‌بندی می‌شوند. برای هر دسته، عنوانی انتخاب می‌شود که قدر جامع همه مضامین ذیل خود باشد. این عناوین همان مقوله‌های فرعی‌اند. وقتی فرایند مقوله‌بندی مجدد روی این عناوین ادامه یافت؛ یعنی این عناوین نیز با رعایت تشابه و قرابت مفهومی در دسته‌هایی قرار گرفتند (مرحله 6 و 7)، برای این دسته‌های کلی‌تر نیز عنوانی انتخاب می‌شود که قدر جامع زیرمجموعه خود باشد. عناوین جدید؛ همان ویژگی‌ها یا مؤلفه‌های اصلی‌اند. در پایان این فرایند، جدول مضامین به دست آمده است که نشان می‌دهد هر مضمون به چه مقوله‌ای (فرعی و اصلی) تعلق دارد. لذا از طریق این مضامین می‌توان جملات کلیدی مربوط به مقوله را ردیابی و از آنها برای تفسیر مقوله استفاده کرد.

جدول 1: مؤلفه‌های فرعی «اخلاق» و یافته‌های کمی مربوط به آن

مؤلفه‌های فرعی	کمیته‌ها	نیک‌سرشتی در بیت و رفتار	وحدت و یگانگی نیروها	مقابله با ابتذال	محبت و صمیمیت بین نیروها	فداکاری و گذشت در مسیر پیشرفت کشور	تحصل و مدارا هنگام اختلاف نظر	نظم و انضباط در امور	حسن ظن به نتیجه تلاش	نقدپذیری	میانه‌روی	تواضع	دوری از تظاهر	وقت‌شناسی در کارها	جمع
فراوانی مضامین	134	107	53	42	31	30	23	20	14	13	12	4	4	487	
درصد ¹	27	22	11	9	6	6	5	4	3	3	2	1	1	100	
اولویت	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	12	-	

1. درصدها گرد شده‌اند.

55 ◆ مؤلفه‌های اخلاقی - اسلامی برای گذار به دانشگاه نسل سوم ...

همان‌طور که از جدول 1 می‌توان دریافت، اخلاق در بر دارنده 13 مؤلفه فرعی (مقوله‌های فرعی) است. فراوانی مضامین ذیل هر مؤلفه فرعی، بر اهمیت آن مؤلفه حمل شده است. بر همین اساس، اولویت مؤلفه‌های فرعی مشخص شده و هر یک به تناسب اهمیت و اولویت، با مراجعه مجدد به بیانات رهبری تشریح و تبیین می‌شود (مرحله 8 تا 11 در نمودار 1). همچنین به اقتضای توصیف ضخیم²، یادآوری می‌شود که رهبری در سال 1394 (در دیدار رؤسای دانشگاهها، پژوهشگاهها، مراکز رشد و پارکهای علم و فناوری، 1394/8/20) از واژه «اخلاق علمی» استفاده کردند که پس از مطالعه و بازخوانی بیانات ایشان روشن می‌شود که این واژه اگرچه مشتمل بر کلمه «اخلاق» است، اما ناظر به رابطه علمی استاد و شاگرد و به طور کلی مربوط به نخبه‌پروری در دانشگاه است که به دلیل فراوانی مضامین و نیز رعایت تفکیک نظری، مقوله‌ای جداگانه و مفصل را تشکیل می‌دهد.

1. نیک‌سرشتی در نیت و رفتار

این مقوله ناظر به رعایت حُسن فاعلی و فعلی در همه شئون دانشجویی است؛ به گونه‌ای که فرد قبل از هر اقدامی بر پایه ارزشهای اسلامی بیندیشد تا درستی در افعال را با راستی در پندار و نیت همراه کند. لذا دانشگاه به عنوان مهد تربیت باید خاستگاه و مظهر محاسن پنداری و رفتاری باشد (خامنه‌ای، بیانات در دانشگاه امام حسین، 1374/8/17). چنین دانشگاهی علم را با حُسن در نیت و رفتار همراه می‌کند؛ یعنی علم را می‌آموزاند و جهت و هدف علم را با ملاک الهی و دینی تعیین می‌کند. این انطباق علم با ملاکهای الهی و اخلاقی، گم‌شده دنیای امروز است (همو، در دیدار اساتید و دانشجویان دانشگاه امام صادق، 1384/10/29). اینکه هنگام ورود به میدان علم به طور طبیعی با اخلاق و معنویت فاصله ایجاد می‌شود یا پابندی به اخلاق ضرورت خود را از دست می‌دهد، تصویری برخاسته از اروپای مسیحی و کاملاً ناسازگار با آموزه‌های اسلام است؛ زیرا بدون اخلاق، علم می‌تواند به هرسمتی حتی بر خلاف مصالح نوع انسان جهت بگیرد و به کار گرفته شود. شاخصهای پنداری و رفتاری که اخلاق اسلامی در اختیار ما قرار می‌دهد، در حقیقت ضامن بهره‌گیری تعالی‌بخش از ابزار علم است. اینکه دانشمندانی بوده و هستند که آگاهانه و به مدد قدرت دانش خود انحراف و آسیب‌هایی بر پیکره جامعه انسانی یا کشور خود وارد کردند، ناشی از کاستی‌های اخلاقی و نبود حُسن در نیت و رفتار است (همو، در دیدار جمعی از نخبگان علمی، 1383/7/5). پس حُسن در نیت و رفتار ابزار کنترل قدرتهای ناشی از دانش نیز هست (همو، در دیدار نخبگان و استعدادهای برتر علمی، 1397/7/25). به علاوه، مدد الهی و متعاقباً، توفیق در رفتار و عمل را نیز به دنبال دارد. (همو، در دیدار جمعی از دانشجویان، 1398/3/1)

1. دو مورد آخر به تناسب تعداد فراوانی، دارای اولویت یکسان‌اند.
2. *Thick Description*: توصیف ضخیم، از جمله راهبردهای ارتقای کیفیت و انتقال‌پذیری در پژوهش کیفی است که محقق را موظف می‌کند توصیف همراه با جزئیات کافی از فرایند تحقیق و نحوه تفسیرها را ارائه کند تا زمینه برای ارزیابی خواننده مهیا شود. (محمدپور، 1392: 186-187، 213، 222)

طبیعت دانش این است که اگر کسی با صداقت درون و بدون اغراض پست به دنبالش باشد، تعهد به ارزشها و فضایل اخلاقی تا حدی در او رشد می‌کند (همو، در دیدار اساتید دانشگاههای استان خراسان در دانشگاه فردوسی، 1386/2/25) و علاوه بر این، با تمرین و خودسازی می‌توان سرشتهای پسندیده را در نیات و رفتار پدید آورد تا هنگام مواجهه با وسوسه‌ها و هوسهای گناه‌آلود، سستی و تسلیم رخ ندهد (همو، در جمع دانشجویان دانشگاه تهران، 1377/2/22). یک راه برای این مهم، ترویج درس اخلاق و استهداء از مواظبت اساتید اخلاق است. (همو، در دیدار اعضای بسیج دانشجویی دانشگاهها، 1386/2/31)

با داشتن چنین نگاهی به دانش و دانشجویی، نباید برای تعیین کیفیت و معیار پیشرفت به شاخصهای موجود بسنده کنیم. پیشرفت این نیست که صنعت و ثروت و تکنولوژی رشد بیابد، اما فضیلت‌های رفتاری عقیم یا معلول بماند. ملکات و فضایل اخلاقی، به مثابه آذوقه، تسهیلگر و سرعت‌بخش حرکت در مسیر پیشرفت مورد تأیید اسلام است (همو، در دیدار دانشجویان دانشگاه فردوسی، 1386/2/25). به دیگر سخن؛ «پایه تحول را بایستی غیر از آن چیزی که امروز معیارهای پیشرفت در دنیا محسوب می‌شود دانست؛ و معیارها و حرف نو اسلام در زمینه‌های اخلاق، انسان‌دوستی و ارتباطات و عواطف بشری را در نظر گرفت و اینها را هم بایستی جزو معیارهای پیشرفت دانست» (همو، در دیدار دانشگاهیان سمنان، 1385/8/18). بسیاری از کشورهایی که در دنیا به عنوان «پیشرفته» شناخته شده‌اند بر اساس این معیارها، فقیر و سرافکنده‌اند (همو، در دیدار استادان و دانشجویان کردستان، 1388/2/27). سیاستمداران این کشورها با وجود هوشیاری در مسائل مادی، دیر متوجه این انحرافات و اشکالات اخلاقی شده‌اند و لذا گن‌دب پیامدهای آن ادامه خواهد داشت. (همو، در دیدار جمعی از دانش‌آموزان و دانشجویان، 1374/8/10)

بنابر این، دانشگاه ما باید جوان دبیرستانی را به مثابه ورودی، از لحاظ رعایت اخلاق و تطهیر نیت و رفتار، ارتقا داده و به جامعه اهدا کند و عوامل بازدارنده برای این مهم را بی‌اثر یا حداقل کم‌اثر کند (همو، در دیدار رؤسای دانشگاهها و مؤسسات آموزش عالی، 1385/5/23) و عناصر دانشی نیز باید در خوب‌تر شدن به لحاظ نیت و رفتار حدود مرزی برای خود قائل نباشند و همواره در اعتلای آنها بکوشند (همو، در دیدار اعضای بسیج دانشجویی دانشگاهها، 1386/2/31)؛ به طوری که در همه شئون دانشجویی، هرگونه بی‌صداقتی و نادیده گرفتن امانات الهی و شیوه‌های غیر انسانی‌ای که معمولاً در محیط‌های زندگی رایج است، کم‌رنگ شود یا اصلاً نباشد (همو، در دیدار دانشجویان دانشگاه صنعتی شریف، 1378/9/1)؛ زیرا بدون اینها، دانش به مثابه سرچشمه قدرت، می‌تواند علیه مصالح کشور به کار گرفته شود. (همو، در دیدار جمعی از دانشجویان، 1383/8/10)

2. وحدت و یگانگی نیروهای انسانی

تأکید و توصیه بسیار بر اتحاد، ناشی از پیشرفت مضاعفی است که از تجمیع و تضاعف نیروهای انسانی متنوع و مکمل در مسیر یک هدف جمعی حاصل می‌شود؛ چرا که با همدلی و همدستی، نوع انسان پرتوان‌تر، دامنه نگرش او وسیع‌تر و تصمیم او درست‌تر خواهد شد. کار گروهی نیز با مزایای بسیاری که

مؤلفه‌های اخلاقی - اسلامی برای گذار به دانشگاه نسل سوم ... ◇ 57

برای آن مترتب است و موجب دستیابی به نتایج بهتر می‌شود، در واقع جلوه‌ای کوچک از یک اتحاد انسانی است. به همین سبب، از اتحاد به عنوان رمز پیروزی و پیشرفت (خامنه‌ای، در دیدار جمعی از دانش‌آموزان و دانشجویان، 1387/8/8) یاد می‌شود. این قاعده در محیط‌های علمی به دلیل پیشران بودنشان برای جامعه اهمیت و بایستگی تردیدناپذیری دارد؛ زیرا اولاً، باید اتحاد را در بین خودشان حاکم کنند و ثانیاً، باید از مجرای نظام آموزش و به واسطه خروجی‌های دانشی خود، این اتحاد را به افراد جامعه تزریق کنند تا تلاشها منسجم تر و رسیدن به اعتلا پرشتاب شود. (همو، در جمع دانشجویان و اساتید دانشگاه صنعتی امیرکبیر، 1379/12/9)

سرچشمه یگانگی و اتحاد در گروه‌های بزرگ انسانی از جمله دانشگاه، باورهای راسخ دینی و الهی است. اتحاد در توحید به عنوان بنیادی‌ترین لایه وحدت در نوع انسان، با حلقه‌های واسطی به اتحاد در اهداف کلی، اتحاد در پیش بردن کشور و در نهایت، حرکت هم‌جهت و بدون اصطکاک منجر می‌شود (همو، در دیدار جمعی از دانشجویان و طلاب، 1372/9/24). این همان روح «واعتصموا بحبل الله جميعاً» است که از حلول در تفکر و نگرش انسانی به بروز در رفتار و منش سریان می‌یابد (همو، در مراسم بیعت دانشجویان، 1368/3/23). به دیگر سخن، اعتقاد به وحدانیت حق تعالی و توجه همیشگی به اشتراک در مبانی و ارزشهای اصلی، در تمام شئون فردی و اجتماعی جامعه تأثیر گذاشته و جامعه را به صورت یک جامعه هماهنگ و یکپارچه از وحدت در جهت و حرکت برخوردار می‌سازد (همو، در دیدار جمعی از دانشجویان و طلاب، 1368/9/29). بنابر این، تمسک به توحید و اسلام به عنوان یک شاخص با دامنه شمول گسترده و عمیق، می‌تواند عناصر دانشگاهی را با دیدگاه‌های متفاوت و متنوع در زیر چتر خود نگه داشته، استحکام ببخشد و از تشتت غایات عالی آنها و تهاوت نیروهایشان و منتهی شدن اختلاف نظر به دشمنی جلوگیری کند (همو، در دیدار جمعی از دانشجویان زنجان، 1382/7/22). اگرچه هنگام اختلاف سلاقی هم باید با استدلال، بحث و گفتگو کرد تا تضعیف و تقابل در نیروهایی که باید صرف پیشرفت کشور شود، از محیط دانشجویی دور شود. (همو، در دیدار دانشجویان، 1392/5/6)

علاوه بر اینکه اتحاد به خودی خود برای تسریع و تحقق اهداف جمعی ضرورت تام دارد، هنگام وجود عناصر بیگانه و معاند، ضرورتی دوجندان می‌یابد؛ زیرا این عناصر دنبال دستاویزی‌اند تا با روشهای نفوذ و موریانه‌وار خود، بین نیروهای محرک پیشرفت کشور اختلاف ایجاد کنند. لذا نباید چیزهای جزئی را مایه جنجال و خوراک تبلیغاتی بیگانه قرار داد. نباید با بی‌مبالاتی، اختلاف نظر را به اختلاف در عمل و گریبان‌گیری و مچ‌گیری علنی منجر کرد (همو، در دیدار دانش‌آموزان و دانشجویان، 1391/8/10). دشمن هرگونه ساز مخالف را صرف نظر از اینکه گوینده آن کیست، مورد استفاده تبلیغاتی گسترده خود علیه منافع کشور قرار می‌دهد (همو، در دیدار جمعی از دانش‌آموزان و دانشجویان، 1373/8/11). به همین صورت، باید مراقب بود شعارها و نمادهایی که به کار می‌بریم، خواست دشمن را تأمین نکند (همو، در دیدار جمعی از دانش‌آموزان و دانشجویان، 1387/8/8) یا نامهای گوناگون، به معنای جهت‌گیری‌های گوناگون تلقی نشود و بین نیروهایی که باید برای پیشرفت و تعالی کشور یا علیه دشمن به کار گرفته شود، دیوار ایجاد نکند یا این نیروها را روبه‌روی هم قرار ندهد (همو،

در مراسم بیعت دانشجویان، 1368/3/23). نیروهای دانشی و دانشگاهی در مقابل این سیاست دشمن باید با تفاهم و اتحاد یکدیگر کار اصلی را در راستای پیشرفت و رشد کشور انجام بدهند (همو، در دیدار با وزیر و مسئولان وزارت فرهنگ و آموزش عالی و رؤسای دانشگاههای سراسری، 1369/5/23)

3. مقابله با ابتذال

ابتذال از ماده بذل، به معنای ترک صیانت چیزی است (ابن فارس، بی تا، ج 1: 216) و مُبتذَل به معنای کثیر الاستعمال و رکیک است؛ همچنان که البذک به چیزی گفته می شود که هر روز پوشیده می شود (المنجد فی اللغه، 1973: 30). بنابر این، ابتذال به معنای فراوان شدن چیزی تا حد بی ارزش شدن آن است. به همین سیاق، اگر در جامعه یک چیز با ارزش از حفظ و صیانت متناسب با خودش خارج شده و به نحو زیاده از حد و چارچوب استفاده شود، گفته می شود که دچار ابتذال شده است.

اگر در جامعه انسانی، داشته های جسمی و عاطفی زن و مرد در محل و چارچوب تعیین شده از سوی نظام ارزشی بهره برداری شوند، ارزش آنها در جای خود حفظ می شود و آن جامعه دچار ابتذال نمی شود. در مقابل، خطر ابتذال این است که حدود بهره مندی چیزی را متزلزل و نابود می کند؛ به طوری که از ارزش متناسب با غایت آن می کاهد و وقتی ارزش یک چیز متناسب با غایت آن در نظر گرفته نشود، مسیر اجتماع انسانی تغییر می کند؛ تا جایی که به تضییع یک ملت و تباهی سرنوشت آن می انجامد. (خانم ای، در دیدار جمعی از رؤسای دانشگاهها، 1383/10/17)

البته ابتذال و اباحیگری همیشه پیرو خواست ابتدایی یک فرد یا جامعه اتفاق نمی افتد، بلکه گاهی تحریک بیرونی در ایجاد یا تشدید آن تأثیر بیشتری دارد. اینجاست که علاوه بر پرهیز و خویشن داری، باید در مقابل مظاهر ابتذال نیز حساسیت، مقاومت و مواجهه درست داشت (همو، در دیدار جوانان و دانشجویان سیستان و بلوچستان، 1381/12/6). همچنان که تحریک و تشدید احساسات و نیازهای جنسی به منظور مشغول کردن عناصر دانشگاهی به هوسها و غفلت از پیشرفت، از سیاستهای مسلم دشمنان مستکبر ایران است؛ یعنی آنها دقیقاً بر این باورند که «برای شکستن مقاومت جمهوری اسلامی، باید بین جوانها ترویج ابتذال کرد» (همو، در دیدار جمعی از دانشجویان، 1390/5/19). البته منظور از مقاومت، جهاد علمی نیز هست و سرگرمی نسل جوان به شهوات، این جهاد را کُند یا حتی فلج می کند. (همو، در دیدار جمعی از دانشجویان، 1398/3/1)

آمریکا از اول انقلاب تا کنون، برای تحریک جوانان و ترویج فساد و لابیگری، تلاش و برنامه ریزی داشته و دارد؛ در گذشته با رادیو و تلویزیون و امروز نیز با اینترنت و فضای مجازی و در آینده نیز با شیوه ها و تکنولوژی های جدید (همو، در دیدار دانش آموزان و دانشجویان، 1397/8/12). ما باید این امر را محتمل و حتی قریب الوقوع بدانیم تا بتوانیم عارضه های اجتماعی را در بدو ورود و حتی قبل از ورود بشناسیم. یکی از راههای شناخت نیز مشاهده روندهای فکری و رفتاری مختلفی است که از غرب همچون سرچشمه، در سایر کشورها جاری می شود و به کشور ما نیز می رسد. اگر به جای پیشگیری دچار دیرفهمی و علاج بعد از

59 ❖ مؤلفه‌های اخلاقی - اسلامی برای گذار به دانشگاه نسل سوم ...

وقوع شویم، مشکلاتی پدید می‌آید که حل آنها به مراتب سخت‌تر است. (همو، در دیدار اعضای شورای عالی انقلاب فرهنگی، 1392/9/19)

یکی از بزنگاههای حساس که به ویژه جوانان باید اهمیت بدهند، تعاملات اجتماعی بین دو جنس مخالف است. اگر این تعاملات به اختلاط دو جنس بینجامد، می‌تواند محرک و فسادانگیز باشد و بی‌تفاوتی نسبت به آن، دانشگاه را از شکل درست خود و از مسیر برآوردن توقعات و نیازهای ما دور می‌کند (همو، در دیدار جمعی از اساتید دانشگاهها، 1395/3/29). بنابر این، نباید شاد کردن دانشجو را در قالب رویدادهای مختلط مثل اردو یا کنسرت و... به قیمت ترویج ابتذال و لابلالی‌گری دنبال کرد. استاد به فرهنگ غرب نیز پشتوانه‌سستی است که برخی برای توجیه این امور ارائه می‌دهند. اختلاط دختر و پسر یا زن و مرد، حتی برای غربی‌ها هم منجر به کنترل هوسهای جنسی نشده، بلکه تشدیدکننده نیز بوده و خواهد بود. بنابر این، «اسلام انسان را شناخته است که حکم حجاب را داده، حکم عدم اختلاط زن و مرد را داده. [انسان] مال خدا است و [او] آفریننده ما است» (همو، در دیدار رؤسای دانشگاهها، پژوهشگاهها، مراکز رشد و پارکهای علم و فناوری، 1394/8/20). مسئله تساوی زن و مرد هم که در غرب مطرح است، در واقع تساوی نیست، بلکه اختلاط آنهاست؛ «اختلاط مضر و به شدت زهر آگینی است که وجود دارد و امروز جوامع را و بیشتر از همه هم خود جوامع غربی را مبتلا کرده و حالا اندیشمندان‌شان فهمیده‌اند که این مسیر یک مسیری است که اصلاً پایان ندارد؛ یعنی همین‌طور حرکت ادامه دارد و سیری‌ناپذیری طبع انسانی این حرکت انحرافی را تا ناکجا آباد خواهد برد» (همو، در دیدار اعضای شورای عالی انقلاب فرهنگی، 1392/9/19). لذا پیشرفت در کنار لجنزار انحطاط اخلاقی و فساد جنسی، به هیچ وجه خواسته تمدن اسلامی نیست (همو، در دیدار اساتید دانشگاهها، 1392/5/15) و دستگاههای مسئول نیز علاوه بر مقابله صحیح با این امر، باید توان خود را در راه رشد فضائل و برداشتن موانع آن صرف کنند. (همو، در دیدار اعضای شورای عالی انقلاب فرهنگی، 1392/9/19)

4. محبت و صمیمیت بین نیروها

تقویت عواطف انسانی و محبت و مهربانی بین انسانها در هر تحولی، به ویژه تحول اقتصادی که دانشگاه نسل سوم از طریق کارآفرینی در پی آن است، باید در نظر گرفته و به جوانان یاد داده شود (خامنه‌ای، در دیدار جمعی از استادان، نجبان و پژوهشگران دانشگاهها، 1397/3/20). در ارزشهای اسلامی، تحول اجتماعی یا اقتصادی که انسانها را نسبت به هم بی‌تفاوت و بی‌محبت کند، مذموم است (همو، در دیدار دانشگاهیان سمنان، 1385/8/18)؛ زیرا با استناد به آیات قرآن (فتح: 29)، رحمت و مهربانی لازمه اعتقاد به نبوت و توحید در جامعه اسلامی است (همو، در دیدار جمعی از دانشجویان و طلاب، 1368/9/29)؛ همچنان که این عواطف انسانی یکی از شالوده‌های نظام جمهوری اسلامی بود (همو، در دیدار اساتید دانشگاهها، 1391/5/22)، این ویژگی باید باشد؛ زیرا اولاً، با همدلی، نیروها و تلاشها مکمل هم می‌شوند تا کشور به اعتلای نایل شود (همو، در جمع دانشجویان و اساتید دانشگاه صنعتی امیرکبیر، 1379/12/9)؛ یعنی در راستای اهداف متعالی، وقتی عناصر دانشگاهی در چارچوبها اتفاق دارند، با یکدیگر همکاری و همدلی

60 ♦ مطالعات معرفتی در دانشگاه اسلامی 82

می‌کنند و اجازه نمی‌دهند چیزی باعث کدورت شود و نیروهای آنها را از هم گسیخته و منفرد کند (خامنه‌ای، در دیدار دانشجویان، 1392/5/6). ثانیاً، در مقام مقابله با دشمن، صمیمیت بین افراد یکی از شرایط آسیب‌ناپذیری است (همو، در دیدار جمعی از دانشجویان و دانش‌آموزان، 1375/8/9)؛ یعنی عطف و رحمت باید باشد تا شدت علیه دشمنان محقق شود و امید برای نفوذ در دل دشمنان پدیدار نشود (همو، پیام به نشست سالیانه اتحادیه تشکلهای اسلامی دانشگاه آزاد اسلامی، 1381/4/31). پس «باید حرکت را با جدیت و صمیمیت و با شرایط لازم ادامه داد» (همو، در دیدار نخبگان جوان، 1389/7/14)

5. فداکاری و گذشت در مسیر پیشرفت کشور

سرگذشت بسیاری از دانشمندان بزرگ و انسانهای اثرگذار تاریخ نشان می‌دهد که مهم‌ترین اختراعات و دستاوردهای بشری، آنهایی‌اند که با گذشت و فداکاری به دست آمده‌اند نه با سفارش یا پول. فرد سالهای متمادی تلاش کرده و حتی گاه در شرایط بسیار سخت قرار داشته تا بالاخره به نتیجه رسیده است (خامنه‌ای، در دیدار وزیر علوم و استادان دانشگاه تهران، 1388/11/13). نباید فراموش کرد که دستاوردهای مهم کشور ما نیز در نتیجه جهادها و از خودگذشتگی‌ها حاصل شده است (همو، در دیدار جمعی از مخترعان جوان، 1384/1/3). درسی که از این واقعیات به دست می‌آید این است که در مسیر حرکت برای پیشرفت و تعالی، همواره باید در نظر داشته باشیم که وقتی یک ملت عازم و مصمم ایستاد و از درون جوشید و از جان و مال و آبرو دریغ نکرد، با وجود برخی کمبود و کاستی‌ها، پیروز خواهد شد (همو، در دیدار دانش‌آموزان و دانشجویان، 1391/8/10). از این رو، عنصر دانشی باید اولاً دردهای جامعه را احساس و درک کند (همو، در دیدار جمعی از استادان، نخبگان و پژوهشگران دانشگاهها، 1397/3/20) تا بتواند اهداف عمومی را بر خواسته‌های شخصی مقدم بدارد (همو، در دیدار دانش‌آموزان و دانشجویان، 1394/8/12). ثانیاً خودجوش باشد؛ بدین معنا که منتظر انگیزش بیرونی نباشد و در هر زمینه که توانایی دارد، به طور خودکار حرکت کند بدون اینکه نیاز به نظارت کسی باشد (همو، در دیدار جمعی از دانشجویان، 1398/3/1)

بنابر این، عزم و اراده برای کار کردن و گذشت از راحتی و آسایش، یک شرط برای پیش رفتن خود و پیش بردن کشور است. شرط دیگر این است که «برای این حرکت و کار، از کسی مزد نخواهد. مزد، مربوط به جایی است که کسی از بیرون به فرد انگیزه می‌دهد - این کار را بکن، این پول را بگیر - اما وقتی انسان از درون و عمق جان و از عشق خود انگیزه می‌گیرد، از چه کسی می‌خواهد مزد بگیرد؟ بلکه مزد دادن، تحقیر این انسان است؛ تحقیر انسانی است که از درون دارد می‌جوشد» (همو، در دیدار جمعی از دانشجویان بسیجی، 1384/3/5)

6. تحمل و مدارا هنگام اختلاف نظر

گاهی ممکن است پایبندی عمیق به اصول و عزم راسخ در جهت‌گیری اصلی کشور و نظام به سمت پیشرفت و تعالی، منجر به پرخاش با کسانی شود که فکر مخالف یا نظر اشتباهی دارند. اینجاست که تضاد

61 ◆ مؤلفه‌های اخلاقی - اسلامی برای گذار به دانشگاه نسل سوم ...

عملی یا سیاسی ممکن است بروز کند و منجر به درگیری افراد و متعاقباً غفلت از جهت‌گیری اصلی شود. البته ممکن و مطلوب نیست که افکار یکسان شوند و سلیقه‌ها یک‌جور؛ بلکه منظور، خودداری جدی از این مسئله است که اختلاف در آرا و نظرات، به معارضة و تضعیف نیرو و تخصص یکدیگر بینجامد (خامنه‌ای، در دیدار دانشجویان نمونه و نمایندگان تشکلهای مخلف دانشجویی، 1385/7/25). باید در ضمن تسامح و تساهل، بدون برخورد خشن با فکر غلط، درصدد همسوسازی توانها و تخصصها به سوی درست‌ترین هدف بود (همو، در دیدار شرکت‌کنندگان در همایش آسیب‌شناسی انقلاب، 1377/12/15) و دوستانی که نظرات مخالف دارند، با دشمن اشتباه گرفته نشوند. (همو، در دیدار دانش‌آموزان و دانشجویان، 1394/8/12)

بر این اساس، اقداماتی همچون تریبونهای آزاد و مناظرات در محیط دانشگاهی، باید به دور از تعصب و لجاجت و بدون برانگیخته شدن به وسیله جریانات سیاسی‌ای که منافع خودشان را دنبال می‌کنند، برای تصحیح نظرات و تعمیق استدلالها و حصول آمادگی بیشتر برای ادامه دادن راه دشوار اما خوش‌عاقبت پیشرفت کشور باشد (همو، در دیدار جمعی از دانشجویان استان کرمان، 1384/2/19). در غیر این صورت، دشمن نیز دسیسه‌های خطرناک خود را که همانا درگیر کردن و به جان هم انداختن مجموعه‌های دانشجویی یا دانشگاهی است، با فرصت‌جویی از نبود تلائم بین صاحبان نظرات مخالف و نیز ضعف در تحمل و مدارای سیاسی، محقق می‌کند (همو، در دیدار دانشجویان دانشگاه فردوسی، 1386/2/19). بنابر این، «هیچ منافاتی وجود ندارد بین پایبندی دقیق و عمیق به اصول و رعایت جهت‌گیری دقیق، در عین حال، داشتن شرح صدر و برخورد غیر پرخاشگرانه با کسانی که با فکر انسان همراه نیستند؛ بالخصوص در زمینه‌های سیاسی. نباید آرمان‌گرایی را با پرخاشگری اشتباه کنیم؛ تصور نکنیم که هر کس آرمان‌گراتر است، پرخاشگرتر و دعواکن‌تر است؛ نه. می‌توان به شدت پایبند به آرمانها و پایبند به اصول و به ارزشها بود، در عین حال پرخاشگر هم نبود» (همو، در دیدار دانشجویان، 1391/5/16)

7. نظم و انضباط در امور

ضرورت این مقوله شاید جزء بدیهی‌ترین مفاهیم باشد. به هر حال، نظم و انسجام بین اجزای انسانی و سازمانی، شرط اساسی برای حصول بالاترین کارایی و کارایی نیز نیمی از تحقق هدف است. با وجود نظم، منابع انسانی و فیزیکی می‌تواند بهنگام در اختیار قرار بگیرند تا بی‌بهره‌گی در عین دارایی اتفاق نیفتد. در مقیاس کلان نیز تنها وقتی بین تلاشهای همه مجموعه‌ها و زیرمجموعه‌ها انسجام و هماهنگی باشد می‌توان به اعتلا و پیشرفت کشور امیدوار بود (خامنه‌ای، در جمع دانشجویان و اساتید دانشگاه صنعتی امیرکبیر، 1379/12/9). مضافاً اینکه، بی‌نظمی مداخلی برای ورود و سوء استفاده عناصر بیگانه است. (همو، در دیدار جمعی از دانشجویان زنجان، 1382/7/22)

به طبع، این نظم و انسجام باید از مجرای نظام آموزش در جامعه جاری شود (همو، بیانات در دانشگاه امام حسین، 1374/8/17)؛ زیرا رویش و بالندگی در محیط دانشجویی به طور خاص و کشور به طور عام، بدون انضباط و نظم ممکن نیست؛ همچنان که بهترین کارهای علمی، عمرانی و فرهنگی، ناشی از روحیه انقلابی همراه با

نظم بوده است (همو، در دیدار جمعی از مسئولان جهاد دانشگاهی، 1383/4/1). لذا «کیداً باید این را دنبال کرد که جوان مملکت بایستی در همه میدانها حضور و آمادگی داشته باشد؛ منتها با انضباط. تنها در این صورت است که تخصصها و مهارت و تلاشها هرز نمی‌رود. انضباطی که ریشه از ذهن انسان، از دل انسان، از ایمان انسان می‌گیرد، بهترین حالت انضباط را دارد» (همو، در بازدید از پژوهشکده رویان، 1386/4/25). بنابر این، عناصر دانشگاهی به منظور حفظ نظم و انضباط در سطح خرد و کلان در فعالیتهای خود در زمینه‌های گوناگون باید مصالح مدیریتی کشور، قوانین و بایدها و نبایدهای ملی را مد نظر قرار دهند (همو، در دیدار دانشجویان، 1391/5/16) و برای حل مشکلات از هر گونه اقدامی که موجب اختلال در نظم و انسجام و متعاقباً تأخیر در علاج مشکل است، پرهیز کنند. (خامنه‌ای، در دیدار دانشجویان و نخگان علمی، 1388/6/4)

8. حسن ظن به نتیجه تلاشها

یکی از شرایط لازم برای جسارت و اقدام در عرصه‌های دشوار اما پیش‌برنده، آن است که عناصر انسانی نسبت به حصول نتیجه مطلوب، گمان قوی داشته باشند. البته نباید خوش‌بینی واقع‌بینانه را با خوش‌خیالی توهم‌آمیز اشتباه کرد؛ اما به هر حال در پیشینه و استعدادهای عناصر دانشی کشور آن‌قدر واقعیات موفق و افتخارآمیز هست که به پشتوانه آنها بتوان به نتیجه‌بخش بودن تلاشهای آتی گمان قوی داشت. همچنان که رهبری با استناد به همین واقعیات و اطلاعات مبسوط از وضعیت علمی، اخلاقی و معنوی دانشگاه تأکید دارند که می‌توان و باید به نتیجه تلاشهای با شرایط لازم حسن ظن داشت و خوش‌بین بود. (خامنه‌ای، در دیدار جمعی از دانشجویان، 1381/9/7)

این خوش‌بینی نسبت به وضع موجود و آینده، عنصر لازم برای ورود به عرصه‌های خطیر و پیش‌برنده و بروز استعدادهای انسانی است. لذا جامعه دانشگاهی علاوه بر اینکه نسبت به مسائل آموزش عالی و تحقیقاتی کشور باید نگاه خوش‌بینانه داشته باشند، باید کانون و سرچشمه خوش‌بینی بوده تا این مهم را به جامعه نیز تزریق کنند (همو، در دیدار دانشجویان و نخگان علمی، 1388/6/4). البته به منظور پیشرفت بیش‌ازپیش و حتی تصاعدی، این خوش‌بینی و حسن ظن نباید به قانع شدن به وضع کنونی و نداشتن توقع و انتظار بیشتر بینجامد، بلکه باید تأکید بر نفی نگاه بدبینانه و تأسّف‌آمیز باشد (همو، در دیدار جمعی از اساتید دانشگاهها، 1382/8/8). اینکه مشاهده می‌شود برخی نسبت به مسائل و مشکلات در دانشگاه خیلی مبالغه می‌کنند (همو، در دیدار جمعی از دانشجویان، 1381/8/7)، این امر منجر به کدر شدن چشم‌انداز به آینده و سستی اراده‌ها و به کار نگرفتن استعدادهای نخبگی و جوانی خواهد شد.

9. نقدپذیری

در محیط‌های علمی و دانشجویی، تضارب و انتقاد آرا و نظرات، سازوکاری پویا و پرنشاط برای طرد نظرات ناصواب و غلبه درست‌ترین ایده‌ها و نظرات است. لازمه استقرار چنین سازوکاری این است که

مؤلفه‌های اخلاقی - اسلامی برای گذار به دانشگاه نسل سوم ... 63

عناصر دانشی تلاش کنند اولاً، باور و راه خود را با درست‌ترین منطق و ژرف‌ترین استدلال برگزینند تا احتمال خطا و اشتباه به حداقل برسد و حرکت خود را با استناد به چنین باورهایی با قدرت ادامه داده و نظر خود را صریح و محکم بیان کنند (خامنه‌ای، در بازدید از پژوهشکدهٔ رویان، 1386/4/25). ثانیاً، چون همواره احتمال رشد فکری و نظری انسان هنگام مواجهه با نظریات درست‌تر هست، لذا سرعت در پذیرش خطا نیز باید باشد؛ یعنی اگر معلوم شد فرد نظرش خطا یا اشتباه است، سریع و بدون تکلف و سخت گرفتن به خود پس بگیرد و درصدد توجیه نباشد. این، یکی از بهترین شاخصه‌های دانشجویی است. (همو، در دیدار دانشجویان، 1387/7/7)

بنابر این، در محیط دانشگاه نقد منصفانه و متقابلاً نقدپذیری متواضعانه، هر دو لازم است تا حرکت به سوی درستی و صواب تسریع شود. اگر از سوی دیگران نقد صحیحی بر ما وارد شد، آن را بپذیریم و اگر با استدلال‌های منتقد مجاب نشدیم، دست کم او را تحمل کنیم (همو، در دیدار دانشجویان دانشگاه فردوسی، 1386/2/25). هیچ‌کس نباید ابا داشته باشد که انتقاد عالمانه و سازنده را بپذیرد. حتی «انسان باید ببوسد آن دهنی را که از روی دلسوزی انتقاد می‌کند» (همو، بیانات در دیدار جمعی از اساتید دانشگاهها، 1390/6/2)؛ زیرا لازمهٔ نشاط و پیشرفت و پویایی علمی، این است که هم منتقد باشیم، هم انتقادپذیر؛ هر کدام نباشد، مضر به پویایی و نیل به صواب است. (همو، در دیدار دانشگاهیان سمنان، 1385/8/18؛ در دیدار دانش‌آموزان و دانشجویان، 1394/8/12)

10. میانه‌روی

اگرچه عناصر دانشگاهی باید هدف درست خود را با جدیت و شدت دنبال کنند، اما مسیر رسیدن به هدفهای بزرگ و متعالی مسیری کوتاه و یک‌روزه نیست تا انسان خود را از نیرو تهی کند و سپس آسوده و بی‌انگیزه شود. به کارگیری حداکثر تلاش و جدیت به شرط دوام و پیوستگی، بهترین نتیجه را به دست می‌دهد و اگر دوام و پیوستگی نداشته باشد، مصداق تندروری و زیاده‌روی است که احتمال در ماندگی و رها کردن را بالا می‌برد و به علت آسیبهای ناشی از برهم زدن تعادل سایر اجزاء، برآیند و نتیجهٔ تلاشها را کمتر از آن چیزی می‌کند که می‌توانست در حالت میانه‌روی و تعادل در صرف نیروها به دست آید. بر این اساس، تندروری انسان را پیش نمی‌برد و تندی بی‌رویه در هر جا که باشد، غلط و ممکن است تحقق هدف را به تأخیر بیندازد (خامنه‌ای، در دیدار با وزیر و مسئولان وزارت فرهنگ و آموزش عالی و رؤسای دانشگاههای سراسری، 1369/5/23). لذا عناصر دانشی باید در همهٔ قضاایا و زمینه‌ها مدبرانه فکر کرده، بدون افراط و تفریط رفتار کنند. (همو، در دیدار دانشجویان و نخبگان علمی، 1388/6/4)

بنابر این، «کیداً باید از افراط و تفریط پرهیز کرد؛ افراط کاری و زیاده‌روی‌های گوناگون در هر جهتی، پسندیده نیست. حرکت در مسیر هدف را باید با اعتدال و روش منطقی و صحیح دنبال کرد؛ زیرا بیشترین اثر مطلوب، در نتیجهٔ همین ویژگی حاصل می‌شود» (همو، در دیدار جمعی از دانشجویان، 1398/3/1؛ در دیدار دانشجویان نخبه و نفرات برتران کنکور و فعالان تشکلهای سیاسی فرهنگی دانشگاهها، 1386/7/17). شدت در بیان و بحث و استدلال در همهٔ زمینه‌ها، به ویژه در کار سیاسی (همو، در جلسهٔ پرسش و پاسخ مدیران مسئول و سردیران نشریات، 1377/12/4)، نباید به حالت

زیاده‌روی و خروج از تعادل منجر شود. مفید و سازنده نیست که در مقابل نظر یا پدیده مخالف، واکنش همراه با عنف صورت بگیرد (همو، در دیدار دانشجویان، 1392/5/6) تا متعاقباً سایر عناصر مفید از فرصت ایفای نقش در مسیر رشد کشور به بیرون رانده شوند.

11. تواضع

کیفیت غرور به عنوان یک رذیله اخلاقی بدین گونه است که فرد در نتیجه توهم یا برخوردار بودن از موهبت‌های ذاتی یا اکتسابی، خود را بزرگ یا برتر می‌شمرد و در حقیقت؛ فریفته خودش می‌شود، به ویژه با توجه به ماهیت علم که سرچشمه بسیاری از قدرتها و نفوذهاست. این رذیله ممکن است برای کسانی بیشتر رخ دهد که در عرصه دانش، خود را جوینده یا آموخته می‌دانند. در نتیجه غرور، حالت تفوق در فرد ایجاد شده و متعاقباً فرصت شروع ارتباط با افرادی را از خود سلب می‌کند که به خیال او در مرتبه پایین‌تر یا کمتر از ویژگی‌های ممتاز او قرار دارند. این حالت کناره‌گیری خودبترینانه، علاوه بر اینکه منجر به مسائل روانی و انزوای شخصی می‌شود، فرصت هم‌افزایی، تعامل و تبادل را به اندازه یک فرد، از جامعه سلب می‌کند. ارزشهای موجود در دین اسلام مبنی بر احترام و تکریم علم و عالم، می‌تواند این مسئله را تشدید کند؛ با وجود اینکه این ارزشها اصلاً به معنای جواز تبختر و نخوت برای عالم و دانشمند نیست (خامنه‌ای، در دیدار جمعی از دانشجویان استان کرمان، 1384/2/19)، بلکه برعکس، «دانشجو و نخبگان علمی باید همواره به یاد داشته باشند که هرچه عالم‌تر و نخبه‌تر می‌شوند، باید متواضع‌تر شوند؛ این را نباید فراموش کرد. مبدا نخبه بودن در جوان دانشجو نخوت ایجاد کند. فضای نخبگی در کشور با فضای تکبر به کلی باید جدا شود. هرچه موفقیت‌های علمی‌تان بیشتر شود، هر جا به تحقیق جدیدی دست یافته شود و توفیق بیشتری پیدا شود، باید متواضع‌تر، مردمی‌تر و خلاصه، خاکی‌تر شد؛ این است که می‌تواند تداوم پیشرفت‌ها و فایده وجود دانشجو و نخبه را بیشتر کند» (همو، در دیدار جمعی از نخبگان علمی، 1383/7/5). لذا بایسته است که مواظبت شود غرور بر عناصر علمی و برجسته جامعه عارض نشود (همو، در دیدار نخبگان جوان، 1386/6/12)؛ زیرا «حساس تافته جدا بافته بودن» یا «یک سر و گردن از دیگران بالاتر بودن» به ویژه برای کسانی که برجستگی علمی دارند، یک رذیله اخلاقی و برای جامعه زیان‌آور است و راهکار عملی آن هم شرکت در کارهای جهادی است. (همو، در دیدار شرکت‌کنندگان در نهمین همایش ملی نخبگان فردا، 1394/7/22)

12. دوری از تظاهر

تظاهر همچون پوسته‌ای بی‌مغز، به رفتارهایی اشاره دارد که عمق و اثر آن از حد گفتار و رفتار آنی فرد فراتر نمی‌رود، اما ممکن است در بیننده گمان کاذب به اقدامی اثرگذار و پایدار ایجاد کرده، در او حالت رضایت و خرسندی پدید آورد، بی‌آنکه رشد حقیقی اتفاق افتاده باشد. مقابله با این مسئله از دو جنبه لازم است: نخست، عناصر دانشی همواره در آهنگ و تکاپوی انجام اقداماتی باشند که به دور از تظاهر و تقلب، خود او و جامعه را سود رساننده و پیش‌بردد؛ که البته این مهم علاوه بر زمینه‌های اقتصادی و اجتماعی، در

مؤلفه‌های اخلاقی - اسلامی برای گذار به دانشگاه نسل سوم ... 65

تحرکات سیاسی در دانشگاه نیز صادق است؛ یعنی نباید به شکل ظاهر فریبانه از عناوین و واژه‌های ارزشی به عنوان یک پُز و وسیله‌ای برای جذب دیگران و موجه کردن چهره خود بهره‌برداری کرد (خامنه‌ای، در جمع دانشجویان و اساتید دانشگاه صنعتی امیرکبیر، 1379/12/9). دوم اینکه، عناصر دانشی نباید ظواهر رفتاری و کلامی دیگران را ملاک ارزشگذاری و قضاوت قرار دهند (همو، در دیدار با وزیر بهداشت، درمان و آموزش پزشکی و رؤسای دانشگاه‌های علوم پزشکی سراسر کشور، 1369/8/1). در غیر این صورت، این امکان فراهم می‌شود که افراد دنیاطلب یا بیگانه با تظاهر کردن به برخی اقدامات پسندیده یا ارزشهای دینی، نفوذ کرده و اهداف خود را پیگیری کنند (همو، در دیدار جمعی از دانشجویان زنجان، 1382/7/22). لذا «یکی از خصوصیات بسیار مهم دانشجو این است که در مقابل مظاهری که از نظر فطرت انسانی زشت است، مثل دورویی و نفاق، حساسیت منفی داشته و آن را دفع کند» (همو، در دیدار دانشجویان دانشگاه صنعتی شریف، 1378/9/1)

13. وقت‌شناسی در کارها

وقت‌شناسی به این معناست که انسان در هر وقتی از اوقات خود، به کار تعیین شده و مقتضی مبادرت کند و لذا وقت‌شناسی، وجدان کاری را نتیجه می‌دهد. به طور کلی، اهمیت این مقوله ناشی از به شدت گذرا و پربها بودن اوقات زندگی انسان است. از این رو، هدر دادن اوقات عمر خسارت جدی و ناپسند بوده و به ویژه برای کسانی ناپسندتر است که خود باید مرتبا و مرتبی این صفت باشند. لذا در شئون مختلف دانشجویی، اعم از تدریس و تحصیل و تحقیق، هرگونه بی‌حوصلگی و کم‌وقتی ناشی از وقت‌شناسی و بی‌اعتنایی به وقت، مناسب شأن دانشگاه امروز کشور ما نیست (خامنه‌ای، در دیدار اساتید دانشگاه‌های استان خراسان در دانشگاه فردوسی، 1386/2/25). می‌توان و بایسته است که روحیه وقت‌شناسی و وجدان کاری در دانشجو به عنوان عهده‌دار پیشرفت کشور تزریق شود (خامنه‌ای، در دیدار دانشجویان، 1392/5/6) تا حتی لحظه‌ها از انسان فوت نشود و حرکت جمعی به سوی پیشرفت و تعالی کشور با جدیت ادامه یابد. (خامنه‌ای، در دیدار نخبگان جوان، 1389/7/14)

(و) بحث و نتیجه‌گیری

این پژوهش درصدد بود ویژگی‌ها و شرایط اخلاقی لازم برای دانشگاه را در گذار به دانشگاه نسل سوم از دیدگاه رهبر ایران استنباط کند. پیش‌فرض اساسی پژوهش این بود که مقوله‌های اخلاقی حاصل از فرایند تحلیل محتوا به سبب اینکه از بیاناتی استخراج شده که رهبری به‌طور خاص خطاب به عناصر دانشگاهی ایراد فرموده‌اند، در واقع همان ویژگی‌هایی‌اند که برای تحقق بخشی به دانشگاه ایدئال کشور اسلامی ما که امروزه نام «دانشگاه نسل سوم یا کارآفرین» به خود گرفته و دیروز «دانشگاه اسلامی» نام داشت، باید مورد توجه و اهتمام قرار گیرند. در حقیقت؛ ایده دانشگاه اسلامی که از سوی امام خمینی مطرح شد و تبیین و تأکید بر آن توسط رهبری نیز ادامه یافت، نه تنها نافی هیچ یک از اهداف و رسالت‌های اساسی دانشگاه نسل

جدید نیست، بلکه عناصر دانشگاهی را بر این مهم رهنمود می‌کند که پیگیری این رسالتها در چارچوب اخلاقی - اسلامی می‌تواند پیشرفتی اطمینان‌بخش‌تر و حتی سریع‌تر در پی داشته باشد.

در چنین دانشگاهی، وحدت نیروهای انسانی با یکی دانستن هدف و جهت حاصل می‌شود و این مهم زمینه را برای تجمع و تکاثر توانمندی‌های تخصصی در مسیر نیل به پیشرفت کشور فراهم می‌کند. در این مسیر، سرشت پاک عناصر دانشگاهی، ایشان را به نیت و رفتار پسندیده وامی‌دارد و تضمین خواهد کرد که توانمندی‌ها در خدمت همان اهداف مشترک باقی خواهند ماند و به سوی منافع شخصی یا بیگانه منحرف نخواهند شد. تجربه روزهای سخت و دشوار کشور نشان داده است که صمیمت و تألیف قلوب افراد، همکاری‌ها در مسیر هدف را تداوم و عمق می‌بخشد، نیروهای مکمل و متنوع را در کنار هم قرار داده و روزه‌های رخنه را برای نفوذ دشمن می‌بندد. تحمل و مدارا هنگام اختلاف نظر - به عنوان یک پدیده طبیعی و لازم - این سد را مستحکم‌تر می‌کند.

دانشگاه نسل سوم در کشور اسلامی از نگاه رهبری، ناگزیر نیست که در طی مسیر حرکت تدریجی خود و پس از تجربه‌های ناموفق اجتماعی یا اقتصادی، به شناخت و درک ضرورت برخی ویژگی‌های اخلاقی نایل شود؛ بلکه از این امکان برخوردار است که با کیفیتی تعالی‌بخش و پیش‌برنده اخلاقی باشد. چنین کیفیتی، برخی از شاخصه‌های پیشرفت از نگاه اسلام را تعیین می‌کند. اگرچه شناخت حلقه‌های واسط و علت - معلولی بین برخی از ویژگی‌های اخلاقی دانشگاه، همچون: میانه‌روی، دوستی و همدلی، تواضع، نقدپذیری، دوری از تظاهر و حسن ظن از یک سو و رشد اقتصادی و کارآفرینانه از سوی دیگر، ممکن است برای ما به طور عینی روشن نباشد، اما می‌توان با قاطعیت گفت که این ویژگی‌ها دست کم مانع از بروز برخی موانع‌اند؛ همان‌طور که به گواه شواهد تاریخی و پژوهشی، برخی رفتارهای موجود در خرده‌فرهنگها گاهی مانع رشد و توسعه شناسایی شده‌اند. برای نمونه، راجرز خرده‌فرهنگ دهقانی (نظیر عدم اعتماد متقابل، بها ندادن به وقت و زمان و فقدان همدلی) را به مثابه موانع توسعه مطرح کرد (شریف‌زاده و عبدالله‌زاده، 1395: 92-94). از این رو، هنگام بررسی الزامات اخلاقی دانشگاه برای گذار به نوع سوم خود، نباید منحصرأ به عواملی توجه و اهتمام داشت که با روشی اثبات‌گرا، تأثیر مستقیم خود را روی کارآفرینی و توسعه ثابت کرده‌اند؛ بلکه ریزرفتارهایی هستند که در لایه‌های عمیق‌تر و به طور غیر مستقیم زمینه را برای بروز این عوامل فراهم کرده یا آنها را تقویت می‌کنند.

در کنار این عوامل اخلاقی پیش‌برنده و تأثیرات سازنده آنها، از تأثیرات منفی عوامل ضد اخلاقی و توطئه‌های فراملی مانند اباحیگری و ترویج ابتدال و مقابله درست با آنها نیز نباید غفلت شود؛ زیرا با جابه‌جا کردن ارزشها و تنزل دادن اولویتهای حقیقی، عنصر دانشی را مشغول امور کم‌اولویت و حتی پست می‌کند و نیروها و استعدادها را از صرف شدن برای تحقق اهداف اساسی بازمی‌دارد. به علاوه، با توجه به دشمنی‌ها و دسیسه‌های فزاینده علیه عاملان اصلی پیشرفت کشور؛ یعنی عناصر دانشگاهی، این مسئله نیز

مؤلفه‌های اخلاقی - اسلامی برای گذار به دانشگاه نسل سوم ... 67

توجه روزافزون و تدابیر صحیح‌تری را می‌طلبد؛ مانند مشاهده و درس گرفتن از روندهای فرهنگی و اجتماعی حاکم بر غرب و کشورهای تحت قدرت فرهنگی آن، که همچون رودی از آنجا سرچشمه می‌گیرند و در سایر نقاط جهان جاری می‌شوند.

البته دستاوردهای این پژوهش، به عنوان برخی حقایق اخلاقی در نظام انسانی، منحصرأ در اختیار ما نیست. بلنک، وزیر پیشین بازرگانی ایالات متحده آمریکا معتقد است یکی از ویژگی‌های اقتصادی و اجتماعی که باید باشد تا بازارها به صورت کارا فعالیت کنند، این است که جامعه باید به گونه‌ای باشد که در آن افراد با هم به فضایل اخلاقی اساسی در زندگی اجتماعی خود توجه کنند. افراد باید برانگیخته شوند تا با تنفر درونی خود از رفتار ناشایست اجتماعی دوری کنند. وی می‌افزاید: ما باید نفع شخصی و نعدوستی را به تعادل برسانیم و راههایی بیابیم که نعدوستی را نه تنها بین خانواده‌ها و دوستان، بلکه بین همکاران و در مبادلات اقتصادی خود به کار ببریم (بلنک و مک‌گرن، 1389: 203، 214). بر همین اساس، عناصر علمی در دانشگاه، نخست باید مقوله‌های اخلاقی پیش گفته را در خود نهادینه و راسخ کرده، سپس از طریق آموزش، این ویژگی‌ها و الزامات اخلاقی را به درون افراد جامعه تزریق کنند تا در جهت ایجاد عوامل توسعه اقتصادی و کارآفرینانه و رفع موانع آن، گامهای مؤثر برداشته شود.

منابع

- ابن فارس، ا. (بی تا). معجم مقاییس اللغة. محقق: محمد هارون عبدالسلام. قم: مکتب الاعلام الاسلامی.
- استراس، ای. و جی. کوربین (1385). اصول روش تحقیق کیفی: نظریه مبانی؛ رویه‌ها و روشها. ترجمه ب. محمدی. تهران: پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی.
- المنجد فی اللغة (1973 م). بیروت: دارالمشرق.
- ایمان، م. و م. نوشادی (1390). «تحلیل محتوای کیفی». پژوهش، ش پاییز و زمستان: 44-15.
- بلنک، آر. و وی. مک گرن (1389). اخلاق و بازار؛ گفتگویی دربارهٔ دین، علم اقتصاد و عدالت. ترجمه ع. سعیدی. تهران: دانشگاه امام صادق (ع).
- بهرام چوبین، م؛ م. مشرف جوادی و ع. صفری (1395). «ارزیابی و رتبه‌بندی معیارهای دانشگاه کارآفرین (مورد مطالعه: دانشگاه‌های استان اصفهان)». توسعه کارآفرینی، ش 9(4): 691-710.
- تقی‌زاده، ه و م. محمدپور (1387). «شناسایی وظایف و مأموریت‌های دانشگاه کارآفرین». علوم تربیتی، ش 1(2): 41-68.
- تیشه‌یار، م. (1391). آینده‌پژوهی در مطالعات استراتژیک. تهران: پژوهشکده مطالعات راهبردی.
- داوری، م. و ع. سلیمی (1378). «نظام آموزش عالی، دانشگاه اسلامی و امام خمینی (رحمه‌الله)». مطالعات معرفتی در دانشگاه اسلامی، ش 11: 98-113.
- ساروخانی، ب. (1389). روشهای تحقیق در علوم اجتماعی (جلد 1). تهران: پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی.
- شریف‌زاده، م. و غ. عبدالله‌زاده (1395). «رویکرد اخلاقی به کارآفرینی و توسعه کسب و کار: مبانی نظری و رویکردهای پژوهشی». کارآفرینی در کشاورزی، ش 3(3): 91-116.
- صمدی، ح؛ ح. آقاجانی و ح. صمدی (1393). «ارزیابی شاخصهای دانشگاه کارآفرین در دانشگاه مازندران بر اساس روش فازی». توسعه کارآفرینی، ش 7(2): 369-388.
- کردنائیج، ا؛ پ. احمدی، ز. قربانی و ن. لاهیجی (1391). «بررسی ویژگی‌های دانشگاه کارآفرین در دانشگاه تربیت مدرس». توسعه کارآفرینی، ش 5(3): 47-64.
- محمدپور، ا. (1392). روش تحقیق کیفی ضد روش مراحل و رویه‌های عملی در روش‌شناسی کیفی. تهران: جامعه‌شناسان.
- معصوم‌زاده، س. و م. انصاری (1388). «عوامل مؤثر در شکل‌گیری دانشگاه کارآفرین». رهیافت، ش 44.
- مقدسی، ح؛ م. کیکائوسی و ل. کیکائوسی (1394). «عوامل مؤثر بر کارآفرین شدن دانشگاه‌های علوم پزشکی در نظام آموزش عالی ایران». مدیریت بهداشت و درمان، ش 6(4): 7-89.

- منصوریان، ف. و م. فاتح‌راد (1392). «تحلیل کلان دانشگاه کارآفرین در چهارچوب الگوی سه شاخگی و بررسی عوامل موفقیت این دانشگاه». *رهیافت*، ش 54: 44-35.

- Al Monjed Fi Al Loghet (1973). Beirut: Dar Al Mashregh.
- Bahram Chobin, M.; Mina Moshref Javadi & Mohammadhosein Safari (2016). "Assessing and Ranking of Entrepreneur University Criteria". *Entrepreneurship Development*, 9(4): 691-710.
- Blank, Rebecca M. & William McGurn (2010). *Is the Market Moral? A Dialogue on Religion, Economics and Justice*. Translated by Ali Saeidi. Tehran: Imam Sadegh University.
- Davari, Mohammad & Ali Salimi (1999). "High Education System. Islamic University & Imam Khomeini". *The Knowledge Studies in the Islamic University*, 11: 98-113.
- Ibne Fares, Ahmad (n.d.). *Mojam Maghayis Al logheh*. Qom: Maktab Al Alam Islami.
- Iman, Mohammad Taghi & Mahmood Reza Noshadi (2011). "Qualitative Content Analysis". *Research*, No. Fall & Winter: 15-44.
- Kordnaych, Asadollah; Parviz Ahmadi, Zahra Ghorbani & Nazila Lahigi (2012). "Studying of Entrepreneur University Characteristics in Tarbiat Modares University". *Entrepreneurship Development*, 5(3): 47-64.
- Mansoorian, Fateme & Mahdi Fateh Rad (2013). "Macro Analysis of Entrepreneur University in Line with Three-Branch Model and Studying of Its Success Factors". *Rahyaft*, 54: 35-44.
- Masoomzade, Seyed Mohsen & Mohammad Taghi Ansari (2009). "Effective Factors for Developing Entrepreneur University". *Rahyaft*, N. 44.
- Moghaddasi, Javad; Masoomeh Keykavoosi & Leyla Keykavoosi (2015). "Effective Factors for Getting Entrepreneur of Medicine Universities in Iranian's High Education System". 6(4): 7-89.
- Mohammadpur, Ahmad (2013). *Qualitative Research Method The logic and Design in Qualitative Methodology*. Tehran: JameeShenasan.
- Samadi, Hosein; Hasan Aghakhani & Hamzeh Samadi (2014). "Assessing Entrepreneur University's Criteria in Mazandaran University Based on Fussy Method". *Entrepreneurship Development*, 7(2): 369-388.
- Saroukhani, Bagher (2010). *Research Method in Social Sciences (Vol. 1)*. Tehran: Institute for Humanities and Cultural Studies.
- Sharifzadeh, Mohammad Sharif & Gholamhosein Abdollahzadeh (2016). "Ethical Approach Towards Entrepreneurship and Business Development: Theoretical Basics and Research Views". *Entrepreneurship in Agriculture*, 3(3): 91-116.
- Strauss, Anselm & Anselm Corbin (2006). *Basics of Qualitative Research: Grounded Theory, Procedures and Techniques*. Translated by Buik Mohammady. Tehran: Institute for Humanities and Cultural Studies.

- Taghizade, Hooshangh & Mehrdad Mohammadpur (2008). "**Identifying Tasks and Missions of Entrepreneur University**". *Educational Sciences*, 1(2): 41-68.
- Tishehyar, Mandana (2012). **Future Researching in Strategic Studies**. Tehran: Research Institute of Strategic Studies.
- Wissema, J. (2009). **Towards the Third Generation University Managing the University in Transition**. Cheltenham: Edward Elgar Publishing Limited.

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی